

**ISHLAB CHIQRISH JARAYONIDA INVESTITSIYA VA
INNOVASIYALARDAN FOYDALANISHNING IQTISODIY HOLATI, UNI
TASHKILY VA IQTISODIY MEXANIZMLARI HAMDA ULARDAN SAMARALI
FOYDALANISHNI TA’MINLOVCHI OMILLAR**

Dusboyev Raxim Ramazanovich

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti iqtisodiyot

kafedrasi o‘qituvchisi, i.f.f.d. (PhD)

E-mail: dusboevrakhim@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada ishlab chiqarish jarayonida investitsiya va innovatsiyalardan foydalanishning iqtisodiy holati, shuningdek, ularni samarali qo‘llashni ta‘minlovchi tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar tahlil qilinadi. O‘zbekiston sanoatiga kiritilgan investitsiyalar va innovatsion loyihalar bo‘yicha statistik ma‘lumotlar ko‘rib chiqilgan, innovatsion faoliyat olib borayotgan korxonalarda mahsulot rentabelligi va mehnat unumdorligi ko‘rsatkichlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, innovatsion texnologiyalarni joriy etish mahsulot rentabelligini o‘rtacha 18% ga, mehnat unumdorligini esa 10–12% ga oshiradi. Innovatsiyalardan samarali foydalanishni ta‘minlovchi asosiy omillar sifatida raqamli transformatsiya, malakali kadrlarni tayyorlash, moliyaviy barqarorlik va rivojlangan tashkiliy struktura ajralib turadi.*

Kalit so‘zlar: *investitsiya, innovatsiya, ishlab chiqarish jarayoni, iqtisodiy mexanizmlar, tashkiliy mexanizmlar, rentabellik, mehnat unumdorligi, samaradorlik.*

Kirish

Zamonaviy global iqtisodiyotda ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshirish va raqobatbardoshligini ta‘minlashda investitsiya va innovatsiyalarning roli tobora ortib bormoqda. Innovatsiyalar nafaqat yangi mahsulot va xizmatlarni yaratish, balki ishlab chiqarish texnologiyalarini takomillashtirish, resurslardan samarali foydalanish, mehnat unumdorligini oshirish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishda muhim vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, investitsiyalar korxonalarining texnologik yangilanishi, ishlab chiqarish quvvatini kengaytirishi va iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirishda asosiy manba sifatida xizmat qiladi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida sanoat va ishlab chiqarish sohalariga qaratilgan investitsiyalar 2023-yilda umumiy investitsiyalarning 25% ga yaqinini tashkil qilgan. Ushbu ko‘rsatkich ishlab chiqarish sektorida texnologik modernizatsiya va innovatsion faoliyatning ahamiyatini ochiq ko‘rsatadi. Shu bilan birga, innovatsiyalarni samarali joriy etish orqali

korxonalar mahsulot rentabelligini o‘rtacha 15–20% ga oshirishi va mehnat unumdorligini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin.

Innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish uchun nafaqat texnologik yangilanishlar, balki ularni qo‘llab-quvvatlovchi tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar ham zarur. Tashkiliy mexanizmlar sifatida ilmiy-texnik bo‘limlar, innovatsion markazlar, loyiha guruhlar kabi strukturalar, iqtisodiy mexanizmlar sifatida esa soliq imtiyozlari, subsidiyalar, kredit resurslari va grantlar ko‘riladi. Shu orqali korxonalarda investitsiya va innovatsiyalarning samaradorligi oshadi, texnologik risklar kamayadi va ishlab chiqarish jarayonlari barqarorlashadi.

Bugungi kunda global raqobat sharoitida korxonalar faqat o‘z mahsulotini arzonroq ishlab chiqarish bilan cheklanmay, balki innovatsion yondashuvlar orqali raqobat ustunligini mustahkamlashga intilishmoqda. Shu sababli, ishlab chiqarish jarayonida investitsiya va innovatsiyalardan foydalanishning iqtisodiy holatini tahlil qilish, samarali tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarni aniqlash va ularni qo‘llashni optimallashtirish dolzarb ilmiy va amaliy masala hisoblanadi.

Ushbu maqolada ishlab chiqarish jarayonida investitsiya va innovatsiyalardan foydalanishning iqtisodiy holati, ularni boshqarish mexanizmlari, samarali foydalanishni ta‘minlovchi omillar va bu jarayondagi asosiy muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – korxonalarda investitsiya va innovatsiyalarni samarali joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va iqtisodiy foydani maksimal darajaga chiqarish imkoniyatlarini aniqlashdir.

Adabiyotlar tahlili

Ishlab chiqarish jarayonida investitsiya va innovatsiyalardan foydalanish masalasi iqtisodiy nazariya va amaliy tadqiqotlarda keng yoritilgan. Investitsiyalarni iqtisodiy samaradorlik bilan bog‘liq tahlil qilgan tadqiqotlarda ularning asosiy funksiyalari - ishlab chiqarish quvvatini kengaytirish, texnologik modernizatsiya va raqobatbardoshlikni oshirish sifatida ko‘rsatiladi (Schumpeter, 1934; OECD, 2020). Shu bilan birga, innovatsiyalar korxonaning uzoq muddatli rentabelligiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi va ishlab chiqarish jarayonida resurslardan samarali foydalanishni ta‘minlaydi [1,2].

Hozirgi davrda ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalar va raqamli transformatsiya muhim omil sifatida e‘tirof etilmoqda. Masalan, Porter va Heppelmann (2015) tadqiqotlarida raqamli texnologiyalar va aqlli ishlab chiqarish tizimlari (smart manufacturing) korxonalariga xarajatlarni kamaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash va ishlab chiqarish jarayonini optimallashtirish imkonini berishi ta‘kidlangan [3].

O‘zbekiston sharoitida investitsiyalar va innovatsiyalarni tahlil qilgan so‘nggi tadqiqotlar (Jahon banki, 2023; Davlat statistika qo‘mitasi, 2023) shuni ko‘rsatadiki, innovatsion

loyihalarga yo‘naltirilgan sarmoyalar korxonalarda mahsulot rentabelligini o‘rtacha 15-20% ga, mehnat unumdorligini esa 10-12% ga oshiradi. Shu bilan birga, innovatsion faoliyatni amalga oshirishda asosiy to‘siqlar sifatida moliyaviy barqarorlikning yetishmasligi, malakali kadrlar tanqisligi va tashkiliy strukturadagi muammolar ko‘rsatiladi [4,5].

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ishlab chiqarish jarayonida investitsiya va innovatsiyalardan samarali foydalanish faqat texnologik yangilanishni joriy etish bilan cheklanmaydi. Ularni qo‘llab-quvvatlovchi tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar mavjud bo‘lishi zarur. Masalan, Soliq imtiyozlari, subsidiyalar, kredit resurslari va grantlar korxonalariga innovatsion loyihalarni amalga oshirishda moliyaviy barqarorlikni ta‘minlaydi (World Economic Forum, 2022) [6].

Shuningdek, korxonada ichidagi tashkiliy mexanizmlar - ilmiy-texnik bo‘limlar, innovatsion markazlar, loyiha guruhlar va boshqaruv tizimi innovatsiyalarni samarali joriy etish va ulardan foyda olish imkoniyatini oshiradi. Shu tariqa, adabiyotlar tahlili ko‘rsatadiki, innovatsiya va investitsiyalardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligi ko‘plab omillarga - texnologik, moliyaviy, tashkiliy va kadrlar salohiyatiga bog‘liq.

Tahlil va natijalar

O‘zbekiston sanoat korxonalarida innovatsiyalarga yo‘naltirilgan investitsiyalar ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Davlat statistika qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2023-yilda sanoat sohasiga kiritilgan jami investitsiyalar 27 trln so‘mni tashkil qilgan, shundan 14 trln so‘m innovatsion texnologiyalarni joriy etishga yo‘naltirilgan [7].

Tahlil shuni ko‘rsatadiki:

- Innovatsion loyihalar amalga oshirilgan korxonalarda mahsulot rentabelligi o‘rtacha 18% ga oshgan.
- Mehnat unumdorligi innovatsiyalar yordamida 10-12% ga yaxshilangan.
- Ishlab chiqarish xarajatlari innovatsion texnologiyalarni joriy etgan korxonalarda 15% ga kamaygan.

Ushbu ko‘rsatkichlar innovatsion loyihalarning ishlab chiqarish jarayoniga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi.

Innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlashda quyidagi mexanizmlar muhim ahamiyatga ega:

- Tashkiliy mexanizmlar: ilmiy-texnik bo‘limlar, innovatsion markazlar, loyiha guruhlar va korxonada ichidagi boshqaruv tizimi.
- Iqtisodiy mexanizmlar: soliq imtiyozlari, subsidiya va grantlar, uzoq muddatli kredit resurslari.

Masalan, 2023-yilda innovatsion loyihalarga ajratilgan soliq imtiyozlari natijasida texnologik yangilanishlar kiritilgan korxonalarda ishlab chiqarish qiymati 12% ga oshgan. Shu bilan birga, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mavjud bo‘lmagan korxonalarda innovatsiyalar samarasi past bo‘lib, rentabellik o‘rtacha 5-7% ga oshgan, bu esa tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarning muhimligini ko‘rsatadi.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, investitsiya va innovatsiyalardan foydalanishning samaradorligi quyidagi omillarga bog‘liq:

➤ Ishlab chiqarish jarayonida avtomatlashtirilgan tizimlar va raqamli platformalardan foydalanish mahsulot sifatini yaxshilaydi va xarajatlarni kamaytiradi.

➤ Innovatsion texnologiyalarni joriy etish uchun yuqori malakali ishchi va menejment kadrlari zarur.

➤ Moliyaviy barqarorlik: uzoq muddatli investitsiya ta‘minoti va grantlar loyihalarning muvaffaqiyatli amalga oshishiga yordam beradi.

➤ Rivojlangan tashkiliy struktura: loyihalarni samarali boshqarish tizimi korxonalarda innovatsiyalarni tez va samarali joriy etishni ta‘minlaydi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, innovatsiyalar va investitsiyalarni faqat texnologik yangilanish sifatida emas, balki ularni qo‘llab-quvvatlovchi tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlarga bog‘liq kompleks yondashuv sifatida amalga oshirish lozim.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, innovatsion texnologiyalarni joriy etgan korxonalarda mahsulot rentabelligi o‘rtacha 18% ga, mehnat unumdorligi esa 10-12% ga oshgan. Ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish natijasida, innovatsion loyihalarni amalga oshirgan korxonalarda xarajatlar 15% ga kamaygan.

Innovatsion loyihalarning muvaffaqiyati faqat texnologiyaga emas, balki uni qo‘llab-quvvatlovchi mexanizmlarga bog‘liq. Masalan, soliq imtiyozlari va subsidiya yordamida qo‘llab-quvvatlangan korxonalarda ishlab chiqarish qiymati 12% ga, rentabellik esa 15% ga oshgan. Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mavjud bo‘lmagan korxonalarda rentabellik o‘rtacha faqat 5-7% ga oshgan.

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, investitsiya va innovatsiyalardan samarali foydalanish quyidagi omillarga bog‘liq: raqamli transformatsiya va avtomatlashtirish, malakali kadrlar, moliyaviy barqarorlik, rivojlangan tashkiliy struktura va boshqaruv tizimi. Ushbu omillarni hisobga olgan korxonalarda innovatsion loyihalar yuqori darajada samaradorlik bilan amalga oshirilmoqda.

Davlat statistika qo‘mitasi va Jahon banki ma‘lumotlariga ko‘ra, sanoat korxonalarida innovatsiyalarga yo‘naltirilgan investitsiyalar iqtisodiy samaradorlikni oshirish, ishlab chiqarish qiymatini ko‘paytirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishda muhim rol o‘ynaydi.

Ushbu takliflar amalga oshirilganda, korxonalarda innovatsion loyihalardan foydalanish samaradorligi o‘rtacha 15-20% ga, mehnat unumdorligi esa 10-12% ga oshadi, ishlab chiqarish xarajatlari esa 10-15% ga kamayadi. Bu esa ishlab chiqarish jarayonining iqtisodiy barqarorligini sezilarli darajada yaxshilaydi.

➤ Sanoat korxonalarida texnologik yangilanish va innovatsion loyihalarga yo‘naltirilgan investitsiyalarni oshirish zarur. Xususan, davlat va xususiy sektor hamkorligini kengaytirish orqali investitsiya hajmini ko‘paytirish mumkin.

➤ Korxonalarda innovatsion markazlar, ilmiy-texnik bo‘limlar va loyiha guruhlarini tashkil etish, loyihalarni samarali boshqarish tizimini joriy etish muhimdir.

➤ Soliq imtiyozlari, subsidiyalar, grantlar va uzoq muddatli kreditlar orqali korxonalariga investitsion va innovatsion loyihalarni amalga oshirish imkoniyatlarini oshirish.

➤ Innovatsion texnologiyalarni samarali joriy etish uchun malakali ishchi va menejment kadrlarini tayyorlash, doimiy malaka oshirish kurslariga jalb qilish zarur.

➤ Ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, raqamli platformalar va aqlli tizimlarni joriy etish orqali mahsulot sifatini oshirish va xarajatlarni kamaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Schumpeter, J. A. (1934). The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle. Harvard University Press.
2. OECD. (2020). OECD Science, Technology and Innovation Outlook 2020: Governance of innovation. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/sti_in_outlook-2020-en
3. Porter, M. E., & Heppelmann, J. E. (2015). How smart, connected products are transforming companies. Harvard Business Review, 93(10), 96–114.
4. Jahon banki. (2023). Uzbekistan economic update 2023. World Bank. <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/uzbekistan-economic-update>
5. Davlat statistika qo‘mitasi. (2023). O‘zbekiston Respublikasining asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari 2023. <https://stat.uz>
6. World Economic Forum. (2022). Global Competitiveness Report 2022. <https://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2022>
7. Davlat statistika qo‘mitasi. (2023). O‘zbekiston Respublikasining asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari 2023. <https://stat.uz>